

SOCIOLOGICKÉ OTÁZKY POPULAČNÍHO VÝVOJE MORAVSKÉ VESNICE

(PŘÍSPĚVEK K PROBLEMATICE)

L. SLEZÁK

Naše vesnice prodělala v posledním století velmi významné změny, které podstatně pozměnily jak její vnější, hmotnou podobu, tak i její vnitřní život, duchovní a sociální klima a myšlení lidí.

Ještě na počátku minulého století představovala vesnice prostředí značně kompaktní: po celá staletí tam probíhal život v určitých ustálených formách. Každá nová generace přebírala zkušenosti generace odcházející a na nich budovala. Vesnice představovala izolovaný svět sám pro sebe, obyvatelstvo se skládalo ze starousedlých, většinou zemědělských rodin, hospodářsky, politicky a sociálně silně diferencovaných.

Industrializace a civilizační proces stále více rozrušoval tuto patriarchální tvář naší vesnice: její obyvatelé se museli stále rychleji přizpůsobovat novým civilizačním a kulturním proudům a potřebám. Jedním z nejpronikavějších průvodních jevů tohoto civilizačního procesu byl a dosud je tzv. útěk z venkova a vesnice.

Jakými populačními a migračními změnami prošla a prochází naše vesnice? Jaká je situace dnes a jaká je perspektiva?

Všimněme si populačního vývoje takové venkovské jednotky, Viničných Šumic na okrese Brno-venkov. Zjištěné údaje z jedné venkovské obce nemohou samozřejmě postihnout snad všechny základní tendence populačního vývoje celé naší vesnice, ale přispívají — právě pro svoji hloubku pohledu — k podkladovému materiálu pro taková celospolečenská zobecnění.

METODA

Viničné Šumice patří podle statistické klasifikace obcí z r. 1961 (Srb, Kučera 1962) k tzv. venkovským obcím, tedy k obcím neměstského typu (zpravidla do 2000 obyvatel - vedle řady dalších znaků). Představují tedy územní jednotku, která naprosto převažuje nejen v našem státě, ale i v Jihomoravském kraji a také v okrese Brno-venkov. Jde o obec průmyslovou, kde více než polovina obyvatelstva je zaměstnána v průmyslu a za prací vyjíždí mimo obec. Takové obce tvoří v Jihomoravském kraji určité shluky, největší mj. právě v okrese Brno-venkov. A zde opět jeden z největších shluků se rozprostírá na sever a severovýchod od Brna a zahrnuje i Viničné Šumice, které leží 19 km východně od Brna.

Populační problematika Viničných Šumic byla sledována v rozmezí jedné generace, v letech 1937—1966. Generační sled vychází z vrcholného údobí předválečné první republiky a vyúsťuje do socialistické etapy naší společnosti - zahrnuje tedy celé období nejradikálnějších ekonomických, politických a sociálních proměn tohoto století.

VÝSLEDKY

Jaká je přirozená reprodukce Viničných Šumic? (Přirozenou reprodukci rozumíme nejen procesy rození a umírání, jako vlastní podstatu obnovy lidského rodu, ale mj. i sňatečnost a rozvodovost, modifikující přirozenou reprodukci.)

Na počátku zkoumaného období (r. 1937 včetně) měly Viničné Šumice celkem 1039 obyvatel. Přirozený přírůstek (rozdíl mezi počtem narozených a zemřelých)

za následující třicetiletí (do r. 1966 včetně) činil 282 osob, což představuje vzrůst zhruba o jednu čtvrtinu (tab. I). Znamenalo by to tedy, že Viničné Šumice by v r. 1966 měly mít 1321 obyvatel (za předpokladu, že nebereme v úvahu migraci obyvatelstva).

Migrace obyvatelstva

Ve skutečnosti však měly Viničné Šumice v r. 1966 pouze 1287 obyvatel, tedy o 34 méně, než jak by vycházelo podle přirozeného přírůstku. Tento úbytek je výsledkem malé převahy emigrace nad přílivem obyvatelstva zvenčí. Je to však číslo velmi nízké (ve srovnání např. s většinou venkovských obcí Jihomoravského kraje), dané především polohou Viničných Šumic v blízkosti velkého průmyslového městského centra — Brna. Obyvatelé (zvláště starší generace) takřka nepociťují potřebu (např. při získání zaměstnání v Brně) stěhovat se z vesnice. Možná, že Viničné Šumice jsou v tomto směru zatím výjimkou.

Zdá se však, že na rozdíl od minulosti, kdy s odchodem vesnických obyvatel za prací do měst šlo ruku v ruku i jejich přestěhování se do nového působiště, stojíme na počátku doby, kdy negativní důsledky postupujícího civilizačního procesu ve

I. Přirozený přírůstek obyvatelstva Viničných Šumic v letech 1937–1966. — Natural increase of the population in Viničné Šumice, in the years 1937–1966

Rok	Narození			Zemřelí			Přirozený přírůstek	Obyvatelstvo celkem, stav ke konci roku
	muži	ženy	celkem	muži	ženy	celkem		
1937	8	7	15	6	9	15	0	1039
1938	11	9	20	9	5	14	6	1045
1939	8	11	19	6	4	10	9	1054
1940	7	10	17	6	4	10	7	1061
1941	17	14	31	11	12	23	8	1069
1942	14	14	28	11	3	14	14	1083
1943	16	17	33	11	10	21	12	1095
1944	16	12	28	7	8	15	13	1108
1945	11	19	30	5	6	11	19	1127
1946	21	13	34	7	4	11	23	1150
1947	16	16	32	6	1	7	25	1175
1948	8	12	20	12	3	15	5	1180
1949	15	17	32	9	4	13	19	1199
1950	13	10	23	4	7	11	12	1211
1951	9	15	24	4	5	9	15	1226
1952	16	14	30	4	6	10	20	1246
1953	4	3	7	5	11	16	−9	1237
1954	8	15	23	8	5	13	10	1247
1955	13	6	19	1	4	5	14	1261
1956	8	9	17	6	4	10	7	1268
1957	11	5	16	5	4	9	7	1275
1958	12	3	15	6	3	9	6	1281
1959	10	9	19	2	6	8	11	1292
1960	4	7	11	9	4	13	−2	1290
1961	8	12	20	9	5	14	6	1296
1962	6	13	19	8	6	14	5	1301
1963	18	10	28	9	5	14	14	1315
1964	6	6	12	7	4	11	1	1323
1965	13	7	20	8	5	13	7	1323
1966	10	2	12	3	11	14	−2	1321

městech (především velkých, s velkou průmyslovou koncentrací), budou stále více odrazovat mimoměstské obyvatelstvo k bydlení ve městech. Samozřejmě i nadále budou chtít tito lidé pracovat a být v co nejúžším kontaktu s městem (v našem případě s Brnem), ale bydlet a žít pokud možno ne v něm, nýbrž v jeho těsné blízkosti, ve více méně vhodném, třeba i venkovském prostředí (samozřejmě s dobrým dopravním spojením a pokud možno i s městským komfortem). Viničné Šumice těmto postulátům již delší dobu v mnoha směrech vyhovují.

Úbytek 34 obyvatel dotvrzuje však i zde tezi o úbytku obyvatelstva našich vesnic. Přesné údaje o migraci obyvatel za jednotlivé roky jsou dnes prakticky nezjistitelné. Jen obecně bylo ve Viničných Šumicích zjištěno toto: v druhé polovině 30. let, až do období války, se udržovala emigrace nad imigrací zhruba na úrovni předcházejících desetiletí (šlo přitom především o emigraci zemědělské části obyvatelstva v důsledku zanikání malých závodů a proletarizace jejich majitelů). Za nacistické okupace byl tento proces dočasně zabrzděn. Emigrace se takřka zastavila, v posledních letech války dokonce imigrace slabě převážila nad emigrací (prestiž zemědělského a vesnického obyvatelstva vzrostla, zemědělství se z pochopitelných důvodů stalo jedním z nejlákavějších povolání — především pro nedostatek potravin a pro relativní politické „závětrí“).

Tento stav trval až do konce 40. let (hlad po půdě, lístkový systém aj.). Emigrace zemědělského a nezemědělského obyvatelstva pak opět začala převažovat nad imigrací; zčásti v důsledku združstevňování, ale hlavně v důsledku velké poptávky po pracovních silách v průmyslových oblastech, často s možností přidělení bytu ze státních či podnikových prostředků. Emigrace vyvrcholila koncem 50. let. V současné době má migrační pohyb ve Viničných Šumicích stabilizovaný ráz (na rozdíl od neorganických zásahů v padesátých letech) a je určitým odrazem probíhajících ekonomických a sociálních proměn naší společnosti.

Sňatečnost

Za zkoumané období bylo ve Viničných Šumicích uzavřeno 297 sňatků. Rozdělíme-li si celé třicetiletí na šest stejných období, dostaneme počty sňatků uvedené v tab. II. Údaje svědčí o stále vzrůstající sňatečnosti (s výjimkou poklesu na přelomu 50. a 60. let). Vysoká čísla sňatků, především v prvních poválečných letech,

II. Struktura sňatečnosti ve Viničných Šumicích v letech 1937–1966. — Structure of the marriage rate in Viničné Šumice, in the years 1937–1966

Rok	Ženich a nevěsta ze Šumic		Ženich nebo nevěsta ze Šumic		Ženich ze Šumic	Ženich ovdinud	Nevěsta ze Šumic	Nevěsta ovdinud	Bydliště po svatbě v Šumicích	Bydliště po svatbě jinde	Sňatky celkem
	abs.	v %	abs.	v %							
1937–41	3	9	33	91	8	28	29	7	26	10	36
1942–46	5	13	38	87	8	35	38	5	31	12	43
1947–51	8	16	50	84	14	44	41	17	37	21	58
1952–56	6	11	53	89	22	37	32	27	42	17	59
1957–61	3	8	37	92	7	33	31	9	24	16	40
1962–66	4	7	57	93	15	46	42	19	39	22	61
Celkem											297

III. Věkové průměry jedinců, vstupujících do manželství ve sledovaných pětiletých obdobích. — Average age of individuals entering marriage, in followed up five-year periods

Rok	Muži $\varnothing$	Ženy $\varnothing$
1937—1941	26,08	22,54
1942—1946	25,22	20,74
1947—1951	25,86	22,02
1952—1956	25,08	22,32
1957—1961	24,72	21,42
1962—1966	23,24	21,00

jsou zčásti vysvětlená faktem ukončení válečných let, počínajícím mírovým, relativně klidným rozvojem společnosti. Především jsou však zdůvodnitelná skutečností, že poválečná mírová léta přinesla obyvatelstvu řadu ekonomických, politických a mravních jistot, příznivě ovlivňujících založení rodiny. Sňatečnost byla především na vesnici „usnadněna“ i zánikem instituce věna a „urychlena“ snížením věku zletilosti a tím i věkové hranice, umožňující uzavření sňatku. To vše byly stimuly, velmi příznivě ovlivňující sňatečnost.

Všimneme-li si blíže uvedených dat, zjistíme, že počty endogamních manželství, kdy oba partneři jsou ze Šumic, od r. 1937 do počátku 50. let stoupají (absolutně i relativně), zatímco u exogamních manželství, kde pouze ženich nebo nevěsta jsou ze Šumic, můžeme sledovat relativní pokles. Od 50. let počet endogamních klesá a stoupá počet exogamních.

Samozřejmě uvedené počty sňatků nejsou natolik velké, aby umožnily širokou generalizaci, ale přesto lze vyslovit hypotézu, i když statisticky těžko zdůvodnitelnou. Zdá se však, že vystopovatelný trend není náhodný.

Vzestup endogamních manželství za války a v prvních poválečných letech lze pochopit z charakteru doby. Vesnice byla za války prostředím s podstatně slabším tlakem okupantského bezpečnostního aparátu, místem — z hlediska výroby a konzumu potravin — pro obyvatele atraktivním, s relativně vysokou sociální prestiží vesnického obyvatelstva (tato vysoká prestiž trvala až do konce 40. let). Tehdy více méně stačila vesnice sama sobě — proto ten pokles exogamních a vzrůst endogamních manželství. A naopak pokles endogamních a vzrůst exogamních manželství po 50. letech byl důsledkem jednak rozrušení tradiční izolovanosti vesnice, jednak uvolnění společenské, ekonomické a politické situace, což se projevilo i silnější tendencí ve výběru partnera mimo hranice své obce než jak tomu bylo dosud.

Zajímavé je také zjištění (tab. II), že při těchto sňatcích bylo ve všech obdobích podstatně více ženichů cizích než domácích a naopak — několiknásobně více nevěst domácích než cizích. Svědčilo by to o tom, že dívky z Viničných Šumic se „drží“ daleko více doma než hoši. Abychom však zjistili, zda velký zájem „přespolních“ chlapců o dívky z Viničných Šumic je spojen také s jejich ochotou bydlet po svatbě ve Viničných Šumicích či nikoliv, musíme si všimnout údajů o místě bydliště obou novomanželů. Ve všech šesti obdobích si naprostá většina vybrala za trvalé bydliště Viničné Šumice, v polovině případů dokonce dvojnásobek. I to je svědectvím toho, že Viničné Šumice jako sídlíšní jednotka vyhovují

IV. Věkový rozdíl sezdaných ve Viničných Šumicích v letech 1937—1966. — Age difference of couples married in Viničné Šumice, in the years 1937—1966

Období	Ženy starší mužů o roků							Muži starší žen o roků															
1937—66	8	5	4	3	2	1	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Celkem	1	2	2	5	6	10	18	41	40	48	24	31	15	20	10	7	6	2	3	2	2	1	1

po mnoha stránkách dnešním požadavkům na dobré a výhodné bydlení, a že emigrace obyvatelstva nehraje z tohoto důvodu nijak významnou roli.

V jakém věku vstupují snoubenci do manželství? Odmyslíme-li si šest případů, kdy stáří ženicha i nevěsty bylo již velmi pokročilé (u mužů 54, 55, 63 a u žen 46, 47, 61 — jde vesměs o vdovce a vdovy), pak u zbývajících ženichů je průměrný věk 25 a u nevěst 21,7 roku (Hájek — 1948 — uvádí průměrný věk ženichů 29 let a nevěst 25 let, tedy podstatně vyšší než v našem případě). Věková diferenciace tedy činí něco přes tři roky. To vše je ve shodě s moderními vědeckými názory na věkové předpoklady úspěšných manželství (tab. III).

Dlouho platilo, že na vesnici vstupovali mladí lidé do manželství většinou v pozdějším věku než ve městech. Mělo to řadu příčin. Jednou z nich byla menší možnost výběru partnera na vesnici než ve městě, dále pevnější uzavřenost jednotlivých skupin obyvatelstva, a tím i ztížení výběru partnera aj. Dnes však se situace rychle mění, věková hranice stále klesá. U mužů je to ztlačnější než u žen. V prvním případě se věkový průměr snížil skoro o tři roky, v druhém o jeden a půl. Samozřejmě, že snižování této hranice nemůže pokračovat „do nekonečna“, ale i tak je to svědectvím toho, jak se vesnice i v tomto směru přibližuje městu.

Z tab. IV vidíme, že ženichů, kteří jsou mladší než nevěsty, je poměrně málo, celkem 26 (8,74 %). S výjimkou jednoho případu, kdy nevěsta byla starší ženicha o osm let, jsou zbývající nevěsty starší pouze o pět a méně let. Celkem 18 manželských dvojic (6,06 %) mělo stejné stáří a v 297 případech (85,18 %) byl ženich starší nevěsty. Nejpočetnější jsou manželství, kdy je muž starší než žena o tři roky, na druhém místě pak následují sňatky, kdy je ženich starší o rok a pak o dva roky. Je však i několik případů, kdy je muž starší o více než 10 let (celkem 11 případů, což je 3,70 %). I když z toho ve dvou případech je zaznamenána věková diference 15 a 16 let a jde jistě o jevy méně žádoucí z hlediska záruky dobrého manželského soužití, jeví se celková situace ve Viničných Šumicích podstatně příznivější než např. ve vesnici Velká nad Veličkou v rozmezí let 1920—1930 (Obřdlík 1936). Procento žen starších než muži tam bylo mnohem vyšší (17,68 %) a věková hranice (muž starší než žena) zaznamenala diferenci dokonce 23 let (dvakrát), 36 let (jednou) a 37 let (jednou).

Tato celkově příznivější situace ve Viničných Šumicích je dána i růzností doby, která byla výzkumem zachycena. Dvacátá léta jsou obdobím stále ještě silné zakořeněnosti řady předsudků z oblasti sňatků. Především platilo, že — hlavně v zemědělských obcích a tou byla Velká nad Veličkou — majetkové otázky hrály při sňatku prvořadou roli před citovými vztahy. Izolovanost a uzavřenost jednotlivých sociálních skupin na vesnici byla ještě velmi silná a přechod z jedné do druhé prostřednictvím sňatku byl spíše výjimkou, což silně omezovalo možnost výběru partnera. To vše ještě násobila celková prostorová a profesionální izolovanost Velké nad Veličkou (žádný průmysl v místě, neexistovalo větší průmyslové a městské centrum poblíž a tedy obyvatelé byli odkázáni pouze na vesnici a její nejbližší okolí).

Ve Viničných Šumicích můžeme takřka ve všech směrech hovořit o opaku: jde o vývoj vesnice ve významné příměstské, průmyslové oblasti, v době, kdy stará

V. Rozvodovost ve Viničných Šumicích v letech 1937—1966. — Divorce rate in Viničné Šumice, in the years 1937—1966

Rok	1937—41	1942—46	1947—51	1952—56	1957—61	1962—66
Rozvody	0	0	2	2	5	5

struktura se změnila ve všech rovinách (ekonomické, sociální, politické, mravní), kdy byla rozrušena stará izolovanost vesnice uvnitř i navenek, což se projevilo opět příznivě při vzájemné volbě partnerů.

Tuto celkovou uvolněnost — v dobrém slova smyslu — lze ilustrovat ještě na několika údajích o rozvodovosti. Zatímco ve Velké nad Veličkou rozvodovost ve zkoumaném období naprosto nepřicházela v úvahu, za 30 let bylo ve Viničných Šumicích rozvedeno 14 manželství. Vývojovou tendenci nám naznačují údaje o rozvodech po pětiletých obdobích (tab. V).

Rozvodovost tedy stoupá; domnívám se však, že neubývá dobrých manželství. I když bylo v minulosti ve Viničných Šumicích rozvodů méně, nebyla „potřeba rozvodu“ tehdy o nic menší než v době současné. Pouze byl rozvod „obtížnější“. Bývaly to především majetkové důvody a náboženské předsudky, které ztěžovaly či úplně znemožňovaly rozvod. Také to, že neexistovala anonymita mezi spoluobčany, ztěžovalo a na rozdíl od města i dnes ztěžuje rozvod. Na rozvedeného muže či ženu se v minulosti pohlíželo jako na lidi svým způsobem „poznamenané“,

VI. Sňatečnost podle sociálních skupin v letech 1937–1966. — Marriage rate according to social groups, in the years 1937–1966

Rok	Dělník	Individuální rolník	Živnostník	Zaměstnanec	Člen JZD	Smíšené	Celkem
1937	5		1	1			7
1938	4	1					5
1939	4		1	1		2	8
1940	9						9
1941	6			1			7
1942	8		1	1			10
1943	8		1				9
1944	5	1					6
1945	3	1	2	2			8
1946	5	1	1	1		2	10
1947	6			3		3	12
1948	7			3		2	12
1949	6	2		2		3	13
1950	4			2		4	10
1951	9			1		1	11
1952	7					4	11
1953	3			2		1	6
1954	9	1		2		6	18
1955	6			5		4	15
1956	4			2		3	9
1957	4						4
1958	6					1	7
1959	3			4	1	4	12
1960	4					3	7
1961	6				1	3	10
1962	10			1	2	1	14
1963	8			3		3	14
1964	6					4	10
1965	3			2		5	10
1966	7			1		5	13
Celkem	175	7	7	40	4	64	297
%	59,2	2,3	2,3	13,4	1,3	21,5	100

provinivší se proti starým tradicím a náboženským zásadám a jen s obtížemi se mohli tito jedinci na vesnici znovu vdát či oženit.

Důležité je ještě toto zjištění: kromě tří případů šlo vesměs o rozvody dělnických manželství a ani jednou o rozvod v zemědělské rodině. Lze tedy říci i dnes (platilo to ještě více v minulosti), že manželství zemědělců jsou relativně stabilnější. Vedle již uvedených příčin tohoto stavu zde působí i vliv určité uzavřenosti pracovního systému. Oba zemědělská manželé pracují většinou spolu v jednom zemědělském podniku, pracoviště není odděleno od bydliště, takže opouštění společného soužití při kratších či delších cestách za prací, což bývá jednou z příčin rozvodů, zde prakticky nepřichází v úvahu.

Ještě několik čísel o rozvodovosti: vyjdeme-li z údajů o rozvodovosti podle doby trvání manželství, pak je vidět, že nejkritičtějšími obdobími pro manželství ve Viničných Šumicích byly roky 1—4 (pět rozvodů), dále 7—10 (šest rozvodů) a 20—23 roků (tři rozvody). Mezi těmito etapami nebyl zaznamenán ani jediný rozvod.

Vše, co bylo řečeno o izolovanosti a tím i obtížné překročitelnosti jednotlivých sociálních skupin na vesnici, lze daleko nejlépe ilustrovat údaji o sňatečnosti podle sociálních skupin (tab. VI). V jednotlivých sloupcích jsou zachyceny pouze ty sňatky, kdy šlo o partnery stejného sociálního postavení (s výjimkou sloupce „smíšené“). Pozoruhodné je, že do r. 1945 (včetně) se s výjimkou dvou případů vůbec nesetkáváme s těmito smíšenými manželstvími. Od r. 1956 je tomu naopak s výjimkou jednoho roku (1957) se ve všech ostatních setkáváme vždy s několika smíšenými sňatky. Když si úsek od r. 1946 rozdělíme na čtyři období, zjistíme, že počty smíšených manželství mají dokonce stoupající tendenci.

Na prvním místě vůbec za 30 let jsou sňatky dělnické, pak následují „smíšené“. Na třetím místě v pořadí jsou sňatky zaměstnanecké, od r. 1945 mnohem častější než před válkou. Je to dáno mj. hospodářskou likvidací sociální skupiny živnostníků (od r. 1947 ani jediný sňatek), jejíž příslušníci, dospělí i mladí, přešli většinou k sociální skupině zaměstnanecké. Obdobně sňatky sociální skupiny individuálně hospodařících rolníků definitivně mizí v 50. letech a současně ve stejném období se sporadicky začínají objevovat sňatky sociální skupiny družstevních rolníků. Sňatečnost této poslední skupiny je však o polovinu menší, než sňatečnost individuálně hospodařících rolníků za stejně dlouhé — předcházející — období.

Je to jednak důsledek nízkého počtu mladých příslušníků JZD Viničné Šumice, jednak důsledek neochoty mladých pracovníků v zemědělství ke vzájemnému sňatku, především z pochopitelných důvodů nízké sociální prestiže zemědělství vůbec.

VII. Porodnost podle sociálních skupin v letech 1937—1966. — Birth rate according to social groups, in the years 1937—1966

Rok	Dělníci	Individuální rolníci	Živnostníci	Zaměstnanci	Členové JZD
1937—41	68	17	10	7	—
1942—46	84	29	20	20	—
1947—51	90	15	8	18	—
1952—56	74	4	—	15	3
—1957—61	49	1	2	19	10
1962—66	67	—	—	16	8
Celkem	432 (66 %)	66 (10 %)	40 (6,3 %)	95 (14,5 %)	21 (3,2 %)

Porodnost

Z údajů v tab. I. vyplývá, že porodnost ve Viničných Šumicích ve zkoumaném období klesá (s výjimkou krátkého mezidobí ve 40. letech) a dnes je dokonce nižší než před válkou.

Od r. 1937 do r. 1966 se ve Viničných Šumicích narodilo celkem 654 dětí. Jak vypadá porodnost jednotlivých sociálních skupin uvádí tab. VII.

Při analýze porodnosti jednotlivých skupin jsou živnostníci v nevýhodě (zčásti i obě skupiny rolnictva), protože nemůžeme sledovat jejich porodnost po celé generační rozpětí, v důsledku změny jejich sociálního postavení v 50. letech. I tak nám však tyto údaje jen velmi málo říkají o skutečné porodnosti jednotlivých skupin; nelze totiž dnes zjistit, jak velká je porodnost těchto skupin v jednotlivých letech vzhledem k celkovému počtu jejich příslušníků.

Vrcholu porodnosti bylo dosaženo koncem války a v prvních poválečných letech, a to u všech sociálních skupin. Příčiny tohoto vzestupu porodnosti jsou totožné s příčinami vzestupu sňatečnosti ve stejném období. Stejně stimuly, které vedly k růstu sňatečnosti, příznivě ovlivnily i celkovou vyšší reprodukci. Byly zplodeny děti, jejichž příchod byl odkládán z let války na mírovou dobu.

Od 50. let nastává v porodnosti pokles, znatelný a pochopitelný především u individuálně hospodařících rolníků a živnostníků. U zaměstnanců a dělníků vykazuje porodnost pokles menší, ale i zde je patrný. Tyto údaje o poklesu porodnosti, především zemědělských rodin, se plně shodují se závěry celostátního šetření, jak je uvádí Davídek (1967). Potvrzují skutečnost, že vesnice ztrácí své vysoké biologické schopnosti reprodukční, které byly pro ni typické ještě před několika desetiletími.

Úmrtnost

O vývoji úmrtnosti za zkoumané období podává přehled tab. VIII. Poměrně vysoká úmrtnost v prvních dvou pětiletích zahrnuje ztráty na životech mužů, popravených v druhé světové válce. Úmrtnost z této doby nebyla nikdy v následujících pětiletích překročena.

Z údajů o porodnosti v tab. I bylo vidět, že se rodí o něco více hochů než děvčat; zato však umírá více mužů (54,8 %) než žen (45,2 %). Tím se také stává, že žen je ve Viničných Šumicích více než mužů — 52 % a 48 % mužů (Obrdlík — 1936

VIII. Počet zemřelých mužů a žen v letech 1937–1966. — Death rate of men and women in the years 1937–1966

Rok	Počet zemřelých		
	mužů	žen	celkem
1937–41	38	34	72
1942–46	41	31	72
1947–51	35	20	55
1952–56	24	30	54
1957–61	31	22	53
1962–66	35	31	66
Celkem	204	168	372

IX. Věkové průměry zemřelých mužů a žen. — Average age of deceased men and women

Rok	Ženy	Muži	Ø
1937–41	60,7	58,0	59,3
1942–46	54,3	46,3	50,3
1947–51	71,1	50,5	61,1
1952–56	74,2	66,3	70,2
1957–61	76,7	66,8	71,7
1962–66	71,7	66,7	69,2

X. Podíl hlavních sociálních skupin na přirozeném přírůstku obyvatelstva Viničných Šumic za léta 1937–1966. — Proportion of the main social groups in the natural increase of the population, in the years 1937–1966

Sociální skupina	Počet narozených	Počet zemřelých	Přebytek nebo úbytek
Dělníci	432	81	+ 351
Individuálně hospodařící rolníci	66	26	+ 40
Zaměstnanci	95	44	+ 51
Živnostníci	40	9	+ 31
Členové JZD	21	8	+ 13
Ostatní	—	204	–204
Σ	654	372	+284

— uvádí, že ve Velké nad Veličkou byla podstatně vyšší úmrtnost žen než mužů). Je to důsledek i toho, že ženy se dožívají vyššího věku než muži. Opět je to vidět z tab. IX. Ve všech šesti pětiletých obdobích byl průměrný věk zemřelých mužů nižší než žen, v období 1947–1951 činil dokonce rozdíl více než 20 let.

V této souvislosti bude nutno všimnout si úmrtnosti dětí, kojenců a novorozenat (7,5 % z celkového počtu zemřelých obyvatel). Celkem za 30 let zemřelo ve Viničných Šumicích 28 dětí, kojenců a novorozenat, včetně jednoho mrtvě narozeného; přesněji pouze za 17 let, protože od r. 1953 nebyla zaznamenána dětská a kojenecká úmrtnost.

Dětská, novorozenecká a kojenecká úmrtnost zkresluje průměr věku zemřelých obyvatel obou pohlaví ve Viničných Šumicích v prvním až třetím pětiletí směrem dolů. I přesto je však zřejmé, že průměr věku zemřelých obou pohlaví (především však žen) má za 30 let mírně stoupající tendenci, což je v souladu s celospolečenskými trendy vývoje československého obyvatelstva.

Jak se podílejí hlavní sociální skupiny na přirozeném přírůstku obyvatelstva, vysvitne z údajů tab. X. Na prvním místě je sociální skupina dělníků, pak zaměstnanců, individuálně hospodařících rolníků, živnostníků a členů JZD. Když sečteme údaje, týkající se individuálně hospodařících rolníků a členů JZD, dostanou se zemědělci na druhé místo za dělníky.

Sociální skupinu „ostatní“ nemusíme při sestavování pořadí brát v úvahu; údaje z této skupiny sice zkreslují počet zemřelých v jednotlivých sociálních skupinách, ale ne vzájemné postavení v uvedeném žebříčku. Do této skupiny byli totiž zahrnuti všichni ti, u nichž nebylo možné zjistit přesné sociální zařazení (v úmrtních listech nejčastěji uvedeno „důchodce“, „domkář“, „výměnkář“ apod.; u mnohých skutečně vyhraněná sociální příslušnost neexistovala).

Údaje z tohoto žebříčku však neříkají, jaký je podíl jednotlivých sociálních skupin na přirozeném přírůstku obyvatel Viničných Šumic vzhledem k počtu příslušníků těchto skupin. Tyto počty se v průběhu let stále měnily a skutečný jejich kvantitativní vývoj je dnes již nezjistitelný.

DISKUSE

Jaký je — obecně řečeno — vztah mezi porodností, sňatečností a úmrtností ve Viničných Šumicích za zkoumané období? Lze shrnout, že při zhruba stejné úmrtnosti (odmyslíme-li si válečná léta a tedy zcela mimořádné ztráty na životech

obyvatel obce) a slabě vzrůstající sňatečnosti, klesá porodnost (s výjimkou 40. let) a v posledním desetiletí je dokonce pod úroveň předválečných let. Naše celospolečenská populační krize se stále intenzivněji projevuje i na našich vesnicích.

Můžeme konstatovat, že Viničné Šumice populačně nerostou. Migrační saldo (výsledný pohyb mezi přistěhovalými a vystěhovalými) je záporné, i když se řadí Viničné Šumice v Jihomoravském kraji mezi nepočetnou skupinu venkovských obcí s minimální migrační ztrátou (nacházejí se dokonce v jednom ze středisek kolem Brna s migračním ziskem), zatímco naprostá většina venkovských obcí v Jihomoravském kraji má migrační saldo silně záporné (Nováková-Hřibová 1967).

V údobí mezi světovými válkami bylo napsáno a vysloveno našimi sociology venkova nemálo úvah a hypotéz — často protichůdných — o osudech a perspektivách naší vesnice a jejího obyvatelstva (Bláha, Holeček, Galla, Hájek, Čep, agraristé, ruralisté aj.). Bouřlivý vývoj naší společnosti, který zasáhl mimořádně silně naši vesnici kolem poloviny tohoto století, některé z těchto úvah ověřil jako správné, jiné opět vyvrátil.

Skutečností je, že civilizační proces měl a má pro naši vesnici vedle negativních důsledků (zánik mnoha hodnot, které byly spjaty se zdravou vesnickou tradicí) především důsledky progresivní. Jedním z nich je definitivní prolomení majetkových, sociálních, mravních aj. přehrad, které přežívaly jako dědictví staré vesnice, a které často stavěly proti sobě jednotlivé okruhy jejích obyvatel. Zásada, že děti zachovávají sociální příslušnost svých rodičů, byla dlouho a velmi silně zakořeněna v povědomí obyvatel, především nejvíce do sebe zahleděné skupiny rolnictva. Dlouho platilo, že i když prostorově si byli příslušníci vesnice relativně nejbližší, měli k sobě nesmírně daleko svým sociálním zařazením.

To vše patří minulosti; na naši vesnici se formuje zcela nová sociální struktura, s novými kritérii, rozlišujícími její příslušníky, struktura, která se stále více přibližuje potřebám rozvoje moderní společnosti.

Literatura

- DAVÍDEK V., 1967, Problémy současné populace zemědělského obyvatelstva ČSSR. Sb. ÚVTI-Soc. a hist. zeměd. 3 : 17–32.
- GALLA K., 1939, Dolní Roveň. Sociologický obraz české vesnice. Praha : 42–51.
- HÁJEK M., 1948, Sociologické šetření moravské vesnice v rozpětí generačním (Neslovice 1904 až 1934). Praha, 78 s.
- LÁZNICKÁ Z., 1967, Funkční klasifikace venkovských sídel Jihomoravského kraje. In: Některé problémy ekonomické geografie ČSSR, Brno, 50 s.
- LIČMAN A., 1921, Slavkovský okres. In: Vlastivěda moravská. Brno, 418–421.
- NOVÁKOVÁ-HŘIBOVÁ B., 1967, Dynamika obyvatelstva Jihomoravského kraje v letech 1961–1962. In: Některé problémy ekonomické geografie ČSSR. Brno : 87 s.
- OBRDLÍK A., 1936, Sňatečnost, porodnost a úmrtnost ve Velké nad Veličkou. Věstník ČAZ 8–9 : 541, 542, 544–545.
- SRB V., KUČERA M., 1962, Klasifikace obcí v Československu. Demografie 2 : 112.
- , 1966, Struktura obyvatelstva v městech a na vesnicích v ČSSR. Sociologický časopis 3 : 405 až 416.

Došlo dne 19. 8. 1969

Sociologické otázky populačního vývoje moravské vesnice

V práci se zdůrazňuje význam studia sociologických otázek československé vesnice. Objektem výzkumu je venkovská obec Viničné Šumice, ležící 19 km východně od významného průmyslového centra - Brna. Výzkum zachycuje léta 1937–1966. Autor dokazuje, že při stejné úmrtnosti a slabě vzrůstající sňatečnosti klesá ve Viničných Šumicích porodnost (zvl. skupiny rolnictva) a je dnes pod úroveň předválečných let. Viničné Šumice populačně nerostou, i když mi-

grační ztráty jsou minimální, na rozdíl od většiny obcí Jihomoravského kraje, charakterizovaných velkou migrační ztrátou.

Přeměny československé společnosti v posledních desetiletích měly pro vesnici především rysy progresivní. Bylo to např. prolomení tradičních majetkových, sociálních a mravních překrad, které v minulosti stavěly proti sobě jednotlivé skupiny obyvatelstva. Nejvíce je to patrné na sňatečnosti, změnách sociálního statusu aj. Vzniká na vesnici nová sociální struktura, odpovídající potřebám moderní společnosti.

Социологические вопросы развития популяции моравского села

В работе подчеркнуто значение исследования социологических вопросов чехословацкого села. Объектом исследований явилось село Виничне Шумице, находящееся в 19 км на восток от важного индустриального центра — Брно. Исследования относятся к 1937—1966 гг. Автор доказывает, что при одинаковой смертности и слабо растущих бракосочетаниях рождаемость понижается (особенно у земледельческой группировки) и находится ныне ниже уровня довоенных лет. Несмотря на это, село все еще растёт, хотя этот рост замедляется. Однако, этот рост естественный, внутренний, миграционные потери минимальны, в отличие от большинства сел Южноморавского края.

Преобразования чехословацкого общества в последние 10-летия оказали на село, главным образом, прогрессивные влияние. К ним относится, например, преодоление традиционных имущественных, социальных и нравственных преград, которые в прошлом восстанавливали друг против друга отдельные группы населения. Это больше всего проявляется в бракосочетаниях, изменениях социальной позиции и пр. На селе возникает новая социальная структура, отвечающая потребностям современного общества.

Sociological Problems of Population Development in a Moravian Village

The article stresses the importance of studying sociological problems of the Czechoslovak village. The object of the investigation was the village of Viníčnė Šumice, nineteen kilometres to the South of the important industrial centre of Brno, comprising the years 1937 to 1966. In his work the author shows that at an identical death rate and a slightly increasing average number of marriages, there is now a decreasing birth rate in Viníčnė Šumice (especially within the group of farmers), attaining a lower level than in the pre-war years. Despite this, the village continues to grow, although the growth rate is gradually slowing down. It was found that this growth is natural and internal in character, that losses through migration are minimal, which is at variance with most other communities in the South Moravian region which evidence rather large losses through migration.

The transitions taking place in Czechoslovak society in the last decades were mainly of progressive character as regards the village. This concerns particularly a break-through into the traditional property, social and moral barriers which in the past put up against each other various groups of the population. It is most evident in the marriage rate, in the changes of social standing and so on. A new social structure emerged in the village, corresponding to the requirements of modern society.

Adresa autora:

PhDr. Lubomír Slezák, CSc., Vysoká škola zemědělská, katedra sociologie zemědělství a vesnice, Brno, Zemědělská 1
